

ԱՂԲԻՐ

ՄԻԱՄՍԵԱՅ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ԿՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԵՐԱՆԵՐԸ

ԵՒ

ԿԱՍՏԻԱՐԱԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

• ԶՈՐՐՈՐԿ ՏԱՐԻ

№ 12

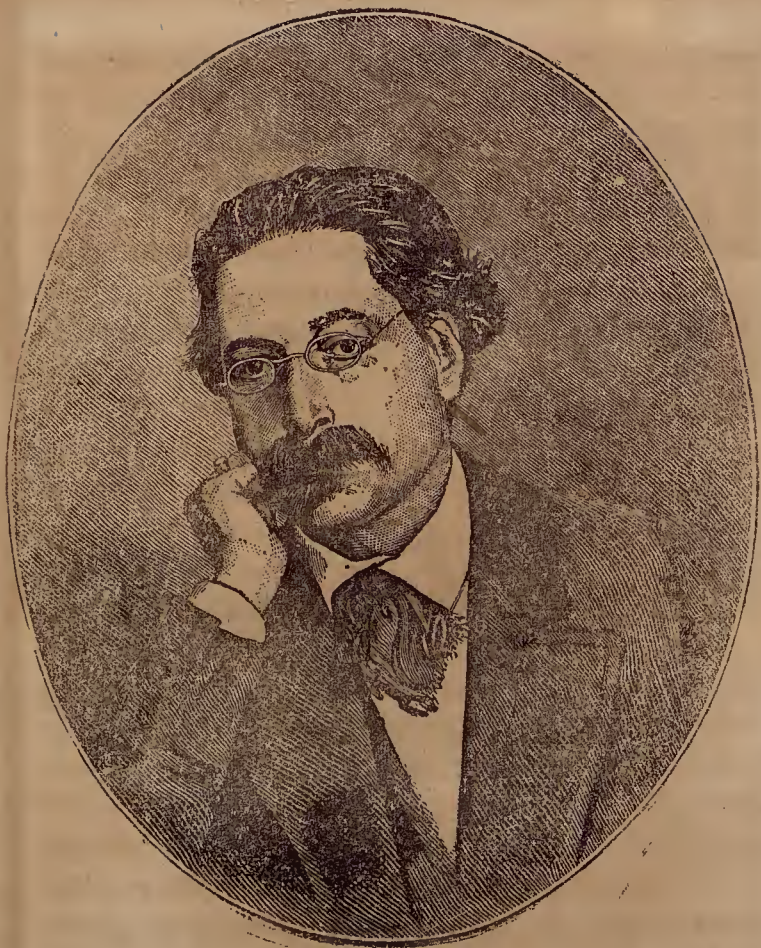
ԿԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՖԼԻՉ

ՅՈՎ.ԶՈՆՆԵՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՑԻ ՏՊԱՐԱՆ

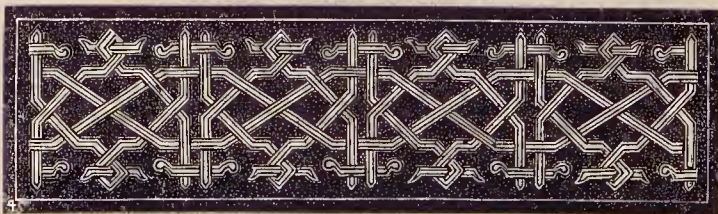
ՊՐԻՆՏԵՐՆ ԳՈՂՈՑ, № 1 | 2

1886

ՌԱՓԱՅԷԼ ՓԵՏԿՈՆԵԱՆ

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 4 Декабря 1886 г.
Типографія Н. Мартиросіанца, на Орб. ул., д. № 1 и 2

ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆ

Իծեռնակը բոյն էր շինում,
Եւ շինում էր և երգում,
Ամեն մի շիւղ կպցնելիս
Առաջուան բոյնն էր յիշում:

Մէկ անգամ էր նա բոյն շինել
Եւ շատ անգամ կարկատել,
Բայց այս անգամ վերադարձին
Բոյնն աւերակ էր գտել:

Այժմ նորից բոյն էր շինում,
Եւ շինում էր և երգում,
Ամեն մի շիւղ կպցնելիս
Առաջուան բոյնն էր յիշում:

Նա յիշում էր անցած տարին
Իւր սնուցած ձագերին,
Որոնց ճանալին յափշտակեց
Արինարբու թշնամին:

Բայց նա կրկին բոյն էր շինում,
Եւ շինում էր և երգում,
Ամեն մի շիւղ կպցնելիս
Առաջուան բոյնն էր յիշում:

Ղ. ԱՂԱՅԵԱՆ

ԲՈՒՆԸ

— Է, եղբայր իմ, — ասում էր փոքրիկ Զու-
շանը Արմենակին, — տեսնո՞ւմ ես այն բու-
նը, այ այն կեռասենու վրայ, շատ
բարձր. ինչպէ՞ս ես կըցանկայի ունենալ այն, որովհե-
տե դա սոխակի բուն է. ես շատ եմ սիրում այդ թրու-
ջուններին:

Արմենակը ոչինչ չէր մերժում իր քրոջը, ուստի
իսկոյն բարձրացաւ ծառի վրայ և մի քանի բույսեր
բունը Զուշանի ձեռին էր:

— Ի՞նչ գեղեցիկ են բոլորն էլ, — բացականչեց Զու-
շանը, — չորսն էլ արդէն մի քանի դեղին փետուրներ ու-
նին:

Բայց տեսնելով որ Արմենակը ոչինչ չի պատասխա-

նում. փոքրիկ աղջիկը նայեց նրան և ասաց. «Ի՞նչ պատահեց քեզ, եղբայր, դու տխուր ես. չլինի՞ թէ վախեցար ծառից վայր ընկնելուց, երբ դու նրա վրայ էիր. կամ կարելի է վնասուած ես»:

— Ո՛չ, այդ չէ իմ տխրութեան պատճառը, այլ ինձ թուում է որ ես վատ արի՝ այս բունը իր տեղից վէր բերելով՝ ուր նս աչնքան լաւ էր պաշտպանուած անձրևից ու արևից. երբ ես ուզում էի վերցնել այդ, խեղճ փոքրիկ մայրը եկաւ մի քիչ բարձր ճիւղի վրայ նստեց և ինչքան կարողացաւ բարձր աղաղակեց: Այն ժամանակ մտաբերեցի այն տրտմութիւնը, որ մայրս ունեցաւ այս ձմեռ, երբ դու սաստիկ հիւանդ էիր և նա վախենում էր քեզ կորցնելուց: Այդ տեսնելով ես ցած էի իջնում առանց բնի, բայց ինքս ինձ ասացի՝ թէ աւելի լաւ է քեզ զուարճութիւն պատճառեմ, քան թէ խղճամ մի թուչունի վրայ: Բայց լսում ես այն փոքր թուչնիկներին, որ մինչև հիմա էլ ճչում են. ինչ որ ուզում ես ասան, քոյր իմ, սակայն ես ինձ շատ չար եմ համարում նրանց փոքրերին փախցնելուցս յետոյ»:

— Ուղիղ է, Արմենակ ջան, շատ չար ենք գտնուել, բայց ինչ արած, հիմա այլևս զուարճութիւն չեմ ունենալ այս թուչունները մեծացնելով:

— Բունը ես կրդնեմ մի վանդակում, որը կեռասենուցը կը կախենք և որի դուռը բաց կըմնայ, որպէսզի մեր արած վատութեան փոխարէն գոնէ լաւութիւն արած լինինք սրանց հօրն ու մօրը. վանդակում մենք կերակուր կրդնենք, որ այլևս նրանք նեղութիւն չքաշեն իրանց փոքրիկների համար ուտելիք փնտրելու:

Մինչդեռ Արմենակը վանդակն էր շինում, ձուշանը ուշադրութիւնով նայում էր իր ձեռքում եղած բնին. իսկ երբ եղբայրն եկաւ, դիմեց նրան ու ասաց. «Նկատե՞լ ես, Արմենակ, թէ ինչպէս լաւ է շինուած այս բունը:

նայիր այս խոտից և մաղից հիւսուածքին՝ որը այն-
քան լաւ փաթաթած է բրդով, ամուր է, արդեօք լաւ
է շինուած:»

— Արդէն շատ ժամանակ է որ ես այդ գիտեմ. առ-
հասարակ թռչունները շատ հնարագէտ են իրանց բները
շինելում. այդ

բները պաշտպա-
նում են նրանց
ձագերին թէ՛
քամուց և թէ՛
անձրևից: Նայիր
թէ ինչպէս այս
բունը դրսի կող-
մից ծածկուած է
մամուռով, որը
ծառերի կեղևի
վրայ է բանում:

— Ի՞նչու հա-
մար է դա:

— Դա նրա
համար է, որ
բնին այն ճիւղե-
րի գոյնն ու տես-
քը տայ, որոնց
վրայ նա գտան-
վում է, որպէսզի
փոքրիկ թռչ-

չունների թշնամիները չնկատեն կամ
նկատեն նրան:

— Բայց այս թռչունները սրտեղից են վերցրել այս
մաղը և բուրդը:

— Ճանապարհների վրայից, թփերից, որոնց վրայ

ձիաներն ու գառները թողնում են իրանց մագն ու բուրդը. որովհետև, գիտես, ոչինչ չէ կորչում, ամեն ինչ մի բանի պէտքն է գալիս. կան թռչուններ, որոնք հաւաքում են սերմերի կեղև, վայր թափած փետուրներ. իսկ եթէ դա բաւական չէ փոքրերի համար շինած բունն աւելի տաք պահելու համար, նրանք իրանց սեպհական փետուրներինցն են պոկոտում: Բայց զարմանալին այն է, որ նրանցից ոչ մինն իր բունը չի կեղտոտում:

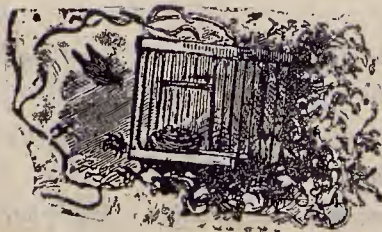
Արմենակը բունը քաշ արաւ ասած ծառից. յետոյ նա տարաւ իր փոքր քրոջը մի ծաղկեայ թփի չետև, որ նա այնտեղից նկատի թռչուններին— ձագերի հօրն ու մօրը:

Երկու խեղճ թռչնիկները, երկմիտ, սկսեցին թռչկոտել ճիւղից ճիւղ և ամեն կողմ կասկածանքով նայել. վերջապէս փոքրիկ մայրը մտաւ վանդակը, ինչ որ նա իսկոյն կերակրեց փոքրերին, որոնք շատ ժամանակ էր ինչ ճկլում էին. հայրը ևս եկաւ իր ձուտերին տեսնելու. և փոքրիկ գերդաստունը ուրախ էր, որ կարողացան իրար գտնել:

Երկու երեխաները գնացին իրանց մօրը պատմեցին ինչ որ պատահել էր:

«Սիրելիք իմ, ասաց մայրը, շատ ուրախ եմ, որ դուք ինքներդ էք զգացել, թէ ինչքան անգթութիւն է փոքրիկ թռչուններին վերցնելը, մանաւանդ որ այդ մի անհրաժեշտ բան չէր. իսկ իմ խելօք ձուշանը ցոյց է տուել իր սրտի բարութիւնը՝ զոհելով իր այն զուարճութիւնը, որ նա կրգգար սոխակների ձագերին մեծացնելով: Լաւ իմացէք, որ ամեն զուարճութիւն, որ տրտմութեան պատճառ կարող է լինել, վատ զուարճութիւն է»:

ԱՐՏԱՇԷՍ ՇԵՆԱՆՑ

ՀՆԱՐԱԳԷՏ ԶՈՒԼՀԱԿԸ

(Ս. Լանդուլի)

Հա-Աբբասի ժամանակ Հեռու աշխարհից գերվիշի Հագուստով մի մարդ է գալիս Սպահան քաղաքը: Քաղաքի ընդարձակ հրապարակի մէջ այդ գերվիշը մի մեծ շրջան է քաշում փայտով, ինքն էլ կշտին նստում լուռ ու մունջ: Անց ու դարձ անողները նայում են և զարմանալով հարցնում, թէ դու ո՞վ ես, այս ի՞նչ բան է, որ դու քաշել ես. արդեօք մի թալիսման չէ սա. և մեզ համար բարի, թէ՞ չար թալիսման է... Դերվիշը բնաւ չի խօսում: Ամբողջ քաղաքը վարանման մէջ է ընկնում, թէ սա ի՞նչ կընշանակէ արդեօք: Վերջը իմաց են տալիս Հա-Աբբասին, թէ այսպէս, այսպէս մի մարդ է եկել...

Հա-Աբբասը իր գիտնականներից մէկին ուղարկում է, որ տեսնէ ի՞նչ բան է, ի՞նչ է գերվիշի ուզածը, ինչո՞ւ է ժողովրդին սարսափի մէջ գցել:

Գիտնականը գնում է և ասում գերվիշին.

—Ո՞վ մարդ, ես հասկանում եմ քո միտքը: Քո՞շըրջանը նշանակում է երկինք: Դատարկ է մէջը: Այդ դա-

տարկուծիւնը նշանակում է, որ դու ուզում ես երկինքը կապել, որ էլ ոչ մի ամպ չլինի այնտեղ, որ էլ անձրև չգայ, սով ընկնի մեր աշխարհքը: Գիտեմ, գիտեմ, որ դու կարող ես այդ բոլորն անել. բայց խղճա մեզ, այդպէս բան մի անիլ, ինչ որ ուզես, քեզ կրտայ թագաւորը. . .

Դէրվիշը բնաւ չխօսեց և գիտնականի երեսին անգամ չնայեց: Բայց ժողովուրդը լսելով գիտնականի բացատրութիւնը, աւելի մեծ երկիւղի մէջ ընկաւ: Իլ չէին ասում, թէ գուցէ սխալ էր գիտնականի բացատրութիւնը, այլ դրա հակառակ՝ լուսն ուղտ շինելով՝ սլատմում էին իրար, թէ՛ «Քա չէ՞ք ասիլ, դէրվիշը մի ամենագոր մարդ է. այս ինչ երկրում հեղեղ և կարկուտ է թափել, բոլոր բնակիչներին կոտորել. այն ինչ տեղ եօթը տարի շարունակ կապել է երկինքը, ոչ մի կաթիլ անձրև չի եկել, սով է ընկել երկիրը, բոլորեքեանք կերել են միմեանց»...

Միւս օրը Զահ-Աբբասն ուղարկեց մի ուրիշ գիտնական:

—Գիտեմ, գիտեմ, ով ես դու, մարդդ Աստուծոյ, ասում է գիտնականը: Քո շրջանը նշանակում է երկիրս: Դատարկ է մէջը: Դրանով ուզում ես ասել, որ ժանտախտով պիտի դատարկես մեր երկիրը: Խնայել մեզ, ինայել, իսէր Ամենակալին, այդպէս բան մի անիր, ինչ որ ուզենաս, քեզ կըտանք...

Դէրվիշը դարձեալ մնաց լուռ: Աւելի ևս սաստկացաւ ժողովրդի երկիւղը և նորանոր առասպելներ տարածուեցան քաղաքի մէջ:

Բոլոր գիտնականները յաջորդաբար դնացին դէրվիշի մօտ և բոլորն էլ ունքը շինելու տեղ, աչքն էլ հանեցին՝— փոխանակ ժողովրդի կասկածը փարատելու, նրան աւելի երկիւղի ու սնահաւատութեան մէջ գցեցին:

Թագաւորը կարծում էր, որ դէրվիշի արածը մի հա-

սարակ հանելուկ պիտի լինի, և իրան համար շատ ամօթ էր համարում, որ այդ հասարակ հանելուկը լուծող մի գիտնական չունի: Այսպիսի մտատանջութիւնով նա մէկ օր ծպտած ման էր դալիս Սպահանի Հայոց թաղումը, ուր հանդիպեցաւ մի տարօրինակ բանի: Մի տանիքի վրայ ցորեն կար փռած աղունի համար. ոչ ոք չկար մօտը, բայց մի երկայն եղեգ կար ցցուած, որ ինքնիրան անդադար տարուբերուելով քշում էր ճնճղուկներին:—Այս հրաշքի գողտնիքը պէտք է տան մէջը փնտրել, ասաց թագաւորը. ներս գնաց տուն, և այնտեղ տեսաւ մի ջուկահալ, որ կտաւ էր գործում:

Երբ որ թագաւորը ներս մտաւ, ողջունեց ջուկահալին. ջուկահալը նայեցաւ նրա վրայ, իսկոյն ոտքի կանգնեց, խոր գլուխ տալով պատասխանեց նրա ողջունին, յետոյ սկսեց շարունակել իր գործը: Ջուկահալի աջ ու ձախ կողմին մի-մի օրօրոց կար դրուած: Երբ որ նա սկսեց գործել, օրօրոցներն էլ սկսեցին օրօրուիլ տանիքի ինքնաշարժ եղեգնի պէս: Օրօրոցում եղած երեխաները ծերունու թուներն էին, որոնց մայրերը տան մի անկիւնում նստած ճախարակով բամբակ էին մանում կտաւի համար: Իր հարսներին գործից չգցելու համար, հնարագէտ ջուկահալը տանիքի եղեգից մի թել էր կապել, թելի մէկ ծայրը փաթաթել կտաւի սանդրին, որ իր տարուբերուելովը շարժում էր եղեգին: Օրօրոցներից նմանապէս թելեր ունէր կապած, որոնց հակառակ ծայրերը իր աջ ու ձախ մատներին էր փաթաթել: Աջ ձեռքով մըռքը նետելիս, աջ կողմի օրօրոցն էր օրօրվում, ձախով նետելիս, ձախ կողմինը: Այսպէսով նա մէկ անգամից երեք գործ էր կատարում:

Թագաւորն այդ ամենը նկատեց և գովեց իր մըռքումը նրա հնարագիտութիւնը, միայն նրա ոտքի կանգնելով խոր գլուխ տալը թագաւորի մէջ կասկած ձգեց, թէ

չինի իրան ճանաչեց: Այս բանն ստուգելու համար, թագաւորը մի մութ հարցմունք արաւ նրան.

— Զըլնիմ, չըլնիմ...

— Միթէ, միթէ... պատասխանեց ջուհակը:

Թագաւորը «չըլնիմ, չըլնիմ» ասելով, ուզեց ասել ծերունուն. «Եթէ ինձ ճանաչեցիր, չինի թէ երևցնես այդ բանը, թող այդ մեր մէջը մնայ»: Իսկ ծերունին պատասխանեց. «միթէ, միթէ», այսինքն՝ «միթէ ես չիմար եմ և այդ քանը չգիտեմ»:

— Քանիսի մէջն ես, վարպետ, յետոյ հարցրեց թագաւորը:

— Երկուսս լրացրել, երեքի մէջն եմ մտել, պատասխանեց ջուհակը:

Թագաւորի այս հարցմունքը ջուհակի հասակին էր վերաբերում: Ջուհակը պատասխանեց, որ երկու ոտքով ման գալն արդէն վերջացրել է, հիմա դաւազան է գործածում, իբրև երեք ոտք, մէկ խօսքով, ծերացել է:

Թագաւորն այսպիսի շատ մութ հարցմունքներ արաւ և բոլորի պատասխանն էլ ստացաւ դարձեալ մութ կերպով: Տեսաւ որ ծերունի հայր մի հնարագէտ և հանճարի տէր մարդ է թէ գործով և թէ խօսքով. մտածեց, որ միայն սա կարող է դէրվիշի պատասխանը տալ:

— Դու որ այդչափ հնարագէտ ես, ասաց թագաւորը, եթէ մի քանի սագ ուղաղկեմ քեզ մօտ, կարո՞ղ ես փետրել նրանց:

— Դրա քաջ վարպետն եմ ես, պատասխանեց ջուհակը:

Այս պատասխանն ստանալուց յետոյ թագաւորը գնաց: Զատ չանցաւ, ջուհակի մօտ եկան թագաւորի գիտնական նէգիր-վէգիրները:

— Ահա եկան թագաւորի սագերը. իրաւ որ լաւ փետրելու թռչուններ են, ասաց ջուհակն ինքն իրան:

Թագաւորը տուն գնալով, սաստիկ բարկացել էր գիտնականների վրայ և սպառնացել էր, որ եթէ գոնէ մի մարդ չգտնեն, որ գէրվիշին պատասխան տայ, նրանց բոլորին էլ կաքսորէ: Այսպէս նեղի գալով՝ որոշեցին դիմել հնարագէտ ջուհակին, որի համբաւը նրանցից մէկը լսել էր:

—Վարպետ եղբայր, կարող չե՞ս արդեօք մի պատասխան տալ մեր տարօրինակ հիւրին, որ ժողովրդի վրայ սարսափ է տարածել, ասացին գիտնականները և պատմեցին գէրվիշի դէպքը, որ արդէն յայտնի էր ջուհակին:

—Ինչո՞ւ չէ... կարող եմ... բայց մեծ ծախք կը պահանջուի դրա համար: Պէտք է ձեռք բերել մի կախարդական դաւազան, մի անմահական սխտոր և մի ոսկի ձու ածող հաւ:

Գիտնականները մնացին ապշած:

—Դրա ծախքը մենք կը վճարենք, ասացին նրանք ուշքի գալով, միայն մենք չենք կարող գտնել այդ բաները, ինչ որ դու ես ասում:

—Երեք բան է իմ ուզածը, և ես ինքս կը գտնեմ, միայն ամեն մի բանի համար մի գլխարկ լիքը ոսկի է պէտք: Դուք երեք հոգի էք, ամենքդ ձեր գլխարկովը մէկ ոսկի կը բերէք, ես էլ կը գամ գէրվիշին պատասխան կը տամ:

Գիտնականները ճարահատած համաձայնեցան: Գնացին երեք գլխարկ ոսկի բերին տուն ջուհակին: Ջուհակն այսպէս փետրելով նրանց, ինչպէս պատուիրել էր Թագաւորը, վեր կացաւ առաւ իր հոնի գաւազանը, մի գլուխ հոտած սխտոր, ոտի մէկը կոտրած մի հաւ, և զնաց սարսափ տարածող գէրվիշի մօտ:

Հաւաքուեցան բոլոր քաղաքացիք, ներկայ էր և Թագաւորը իր բոլոր իշխաններով:

Ջուհակը չիօռեց գէրվիշի հետ. լուռ ու մունջ իր

դաւադանի ծայրով մի խոր ակօս քաշեց շրջանի մէջ տեղով ծայրէ՝ ի ծայր և այսպէսով դէրվիշի շրջանը երկու հաւասար մասնի բաժանեց և նստեց նրա դէմ. յանդիման:

Դէրվիշը երկար մտածեց, գլուխը թափ տուաւ, վերջը մի գլուխ սոխ հանեց դրաւ առջևը:

Ջուհակը առանց երկար մտածելու իսկոյն իր սրէտորը հանեց դրաւ իր առջևը:

Բարկացաւ դէրվիշը և իր ջէբից հանեց մի բուռ կորեկ և շաղ տուաւ ամբողջ շրջանի մէջ:

Ջուհակը փէշի տակից հանեց իր հաւը, որ իսկոյն կըտկըտալով կերաւ բոլոր կորեկը:

Դէրվիշն էլ մինչի վերջը չսպասեց, իսկոյն վերկացաւ և մոմռալով հեռացաւ գնաց...

Թագաւորը մօտեցաւ ջուհակին և խնդրեց, որ բացատրէ այդ հանելուկի նշանակութիւնը:

— Ողջ լինի թագաւորը, ասաց ջուհակը: Այս մարդը մի խելագար դէրվիշ է: Երևակայել է, որ ինքը մի շատ զօրեղ և իմաստուն մարդ է և կարող է մեր ամբողջ աշխարհքին տիրել: Իր քաջած շրջանով ուզում էր մեզ հասկացնել, թէ իրանն է բոլոր մեր երկիրը: Ես չուզեցայ հասկացնել նրան որ այդ խելագարութիւն է, այլ կէս արի մէջ տեղից, որով ուզեցայ ասել, թէ կէսն էլ իմն է: Նա բարկացաւ և իր սոխով ինձ պատերազմ յայտնեց, կամ ուզեց ասել, մեր մէջ դառնութիւն կըծագի, կռիւ կըլինի: Ես էլ իմ սխտորով հասկացրի նրան, որ ես փախչող չեմ, թէկուզ կռիւից էլ վատթար բան պատահի: Նա իր կորեկով ինձ սպառնաց, որ իր զօրքերն անհամար են: Ես էլ իմ հաւով ցոյց տուի, որ ահա այսպէս կըջարդեմ ես քո անհամար զօրքը: Դրա վրայ, նա տեսաւ, որ էլ չի կարող մեզ վախեցնել, փախաւ գնաց...

Քաղաքացիք շատ ուրախացան, որ վերջապէս ազատուցան դէրվիշի տալիք երևակայական սովից ու մա-

հից և ամենքը միաբերան գոչեցին—Կեցցէ ջուլհակը:
Ջահ-Աբբասը, որ շատ արհեստասէր թագաւոր էր,
գովեց ջուլհակին և յետոյ հարցրեց.

—Ի՞նչ արել է սագերին, լաւ փետրեցի՞ր թէ ոչ...

—Ողջ լինի թագաւորը, այո՛, լաւ փետրեցի, ահա
նրանց փետուրները, ասաց ջուլհակը և թագաւորի առ-
ջէն դրաւ մի պարկ ոսկի:

—Քեզ են արժանի այդ ոսկիքը, ասաց թագաւորը:
Դու աւելի օգտակար գործադրութիւն կը գտնես դրանց
համար: Մէկ այդքան էլ իմ գանձարանից ստացել և մի
մեծ գործարան բաց արա. թող ծաղկի քո արհեստը իմ
երկրիս մէջ: Այսուհետեւ իմ պալատի դռները միշտ բաց
են քեզ համար. թող իմ հովանաւորութիւնը լիովին տա-
րածուի քո իմաստուն ժառանգներին և քո ազգի վերայ:

Ղ*

ԱՇՆԱՆ ՎԵՐՋԸ

չեց ցրտաշունչ քամին հիւսիսից
 Եւ այլանդակեց բնութեան պատկեր.
 Մերկացան այգիքն իրանց զարդերից,
 Մերկացան սար, ձոր, անտառ ու դաշտեր:

Մերկութիւն, այո՛, միայն մերկութիւն —
 Այդ է երևում ամեն տեղ աչքին.
 Կորան աշխարհի փայլ ու պերճութիւն,
 Այժմ ամեն ինչ գունատ է՝ դեղին. . .

Կապույտ երկինքը տխուր, ամպամած,
 Էլ չի շողշողում լուսափայլ արև.
 Երկրի երեսը մշուշով պատած՝
 Երկնքից անվերջ թափվում է անձրև:

Լռել է սոխակ: Կանաչ պարտէզում,
Ո՛հ, էլ չի հնչվում նորա դայլայլիկ:
Լռել է սարեակ. չուել է ծիծառ.
Էլ չի զեղգեղում սիրուն դեղձանիկ:

Կեռասն ու ծիրան, կարմրաթուշ խնձոր
Էլ չեն զարդարում պարտէզի ծառեր,
Այժմ նրանց տեղ մերկ ճղանց վրայ՝
Խշշում են քամուց դեղնած տերեւներ:

Անխօս նստել է և այգեպանը
Իր մութ ու խոնաւ, ցուրտ կացարանում.—
Է՛հ, էլ ի՞նչ սրտով շրջի նա այգում,
Երբ մերկութիւն է նորա մէջ տիրում...

Սիգաւէտ դաշտում, ոսկեշող արտում
Արդէն դադրել են հողի ու աշխատանք.
Ձի շարժվում արօր. լուռ է սերմնացան—
Դաշտային կեանքի կորել են բերկրանք:

Փչում է քամին, փչում է կատղած,
Ձմռան գալուստը զուժում աշխարհին...
Նայում ես շուրջդ՝—սո՛ւգ, ամայութիւն.
Ողբում է երկինք, ողբում է գետին...

ՍՆԱՐ

՝ՃԱՍԱՐԱԿԱԾԻ ԲՆՈՒԹԻՒՆ՝

Ա Ն Ա Պ Ա Տ Ը

ահարա մեծ և անբեր անապատը տարածվում է Աֆրիկայի ամենալայն մասում. բայց դա միայն մի բաժինն է Հին Աշխարհի ահագին անապատի, որ ընկնում է Ատլանտեան ովկիանոսից մինչև Կարմիր ծովը. Սուէզի ջրանքից այն կողմը Մինայի քարքարոտ ժայռերից սկսուած՝ ինչպէս Սահարայի շարունակութիւն՝ սփռվում է մի ալլ հարթ բարձրաւանդակ, որ բռնում

է Արաբական թերակղզու միջին և հարաւային մասը. Արաբական և Ասորական անապատներն արեւելքում ընդհատվում են Եփրատով, ապա գնում է այդ անսահման «աւազի ծովը» հարաւային Պարսկաստանով, մէջն ունենալով ռուսաց միջին ասիական երկիրները՝ Կասպից ծովից մինչև Հնդկական ովկիանոսը:

Այդ ամբողջ անապատային լայն շերտը՝ այստեղ-այնտեղ կէտ-կէտ դալարուն օաղիսներով փռվում է արեւմուտքից արեւելք. այդ անհատնում ընդարձակութիւնից միայն Սահարան հինգ ու կէս միլիոն քառակուսի վերստ է. տարածութիւն՝ որ երեք անգամ մեծ է Միջերկրական ծովի մակերեւոյթից:

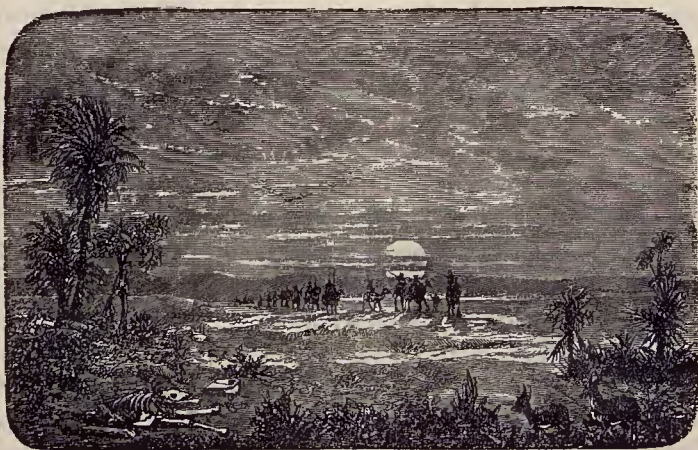
Մեծ Սահարան է տապ կրակուած աւազի աշխարհ. այնտեղ սանձարձակ սուլում են հարաւ-արեւելեան չոր հողմերը, որոնք են գլխաւոր պատճառն այդ տեղի ան-

կենդան ամայութեան. երկիր՝ մշտնջենական պարզ, ան-
ամպ, կապտափայլ երկնակամարով, տրօպիքական տօթով,
և աշխարհիս երեսին եղած ամենամաքուր օդով. երկիր՝
մեռելութեան, քաղցի, ծարաւի. երկիր՝ լի խորհրդական
զաղտնիքներով, անհաշտ հակառակող երևոյթներով և
սքանչացնող հակապատկերներով: Քիւրաւոր տարիներով
առաջ այդ մեծատարած և ահարկու անապատը վեր
դուրս պրծնելով ուկիւնոսի խորերից, խորաթմբէր անվերջ
նիրհման մէջ է այն ժամանակից ի վեր, նման այն քա-
րակառու սփինքսին, որ նա կրում է իր ծոցում, և որ
անշարժ քնածութեան զաղափար է ներկայացնում:

ՍաՀարան կարելի է պատկերացնել որպէս մի ան-
չափ ահագին շրջափակ լայնածաւալ տարածութիւն
— փոս՝ պարպատած լեռնային բարձր ապառաժներով.
Հիւսիսից — Աթլասի շարը. հարաւից՝ բերրի Սուդանի կող-
մից, տափաւին իսպառ անծանօթ Ահագառա լեռները,
որոնք զտնվում են իսկ հասարակածի մօտ: Աթլասի և
Ահագառի բարձրութիւնից թափվում են դէպի անապա-
տը ջրհեղեղների անքաւ քանակութիւն, նոյնպէս պար-
բերական տրօպիքական տեղատարաի մեծ անձրևներ,
որոնք ծծուկով փխրուն աւաղի, ինչպէս սպունգի մէջ,
անցնում են աւաղակրային դետինը և դուրս են ցատկում
անապատի մէջ կտրտուող ձորերում և օաղիսներում: Ա-
րևելեան կողմից պատուում է մեծ անապատը փառահեղ
Նեղոս գետը, որ կազմում է իր դարերով ուղղած հովի-
տը — օաղիսներից ամենանշանաւորը: Վերջապէս գիշերային
ցօղը, որ գոյանում է ՍաՀարայում, ջերմութեան խիստ
իջնելովը, նոյնպէս, թէպէտ քիչ, նպաստում է գետնի
տակ ջրերի գումարուելուն: Անապատում, եթէ գետնի
տակի ջրի երակները թոյլ են, կամ շատ խոր ընկած քա-
րոտ հողի մէջ, ամեն այգալիսի տեղ որ ասվում է ուադի,
երևում է չնչին բուսականութիւն: Ընդհակառակը, ուր
ջուրն ամբարվում է նշանաւոր քանակութիւնով և ուր
ապահովուած է «կանաչ սաղարթի շուաքով» ու չի կա-
րող շոգիանալ, այնտեղ՝ ամենայարմարն է օաղիսի գո-
յութեան համար: Ուադները կամ օաղիսները յառաջացել
են ահագին հեղեղատներից, կամ չորացած գետերի
հուներ ու հովիտներ են և խոր ընկած ձորեր. դրանք սրժ-

ուում էն անսահման մեծ անապատի ծոցում, դանա-
դան հեռաւորութիւնով իրարից: Այդ օաղիսներովն է գը-
ծուած՝ միանգամ ընդ միշտ՝ ճանապարհը, որով դարերից
ի վեր գնում են կարավանները—բեռնաւորուած մթերք-
ներով «անապատի նուէրը» (ուղտերը) և քարշ է դալիս
մուսուլման ուխտագնացների ամբօխը, որ գնում է երկրը-
պագելու սրբազան Քաարէին, ուր հանգչում է Մահմեդի
աճիւնը:

Անձայր անապատով, անխռով լուսեան մէջ, նեղ
շարքով, յառաջանում է՝ ինչպէս ստուեր՝ կարավանը.
ծնկները ծալած, փաթաթուած վերարկուով, մի տեսակ
սպիտակ կերպարանքներ են նստած սապատող դրօմա-

դերների մէջքի վրայ. սանձերը⁶⁰ թույլ-թույլ կախ են ընկ-
նում, ուղեցոյցների ձայնը հետզհետէ նուազում է, թրմ-
բում են անասունները և գնում են գլուխները գետին
խոնարհած. շուրջն ամեն ինչ հանդարտ է և մեռած:
Միայն անձկալից և միօրինակ դողանջում են պղնձէ դան-
գիկները, որոնք՝ երևի, կախվում են կենդանու վզից՝ նրան
աշխույժ տալու համար, որ ընդհակառակը թմրեցնում է
նրան: Եւ այդ օրինակ միակերպ ճանապարհորդութիւնը շա-
րունակվում է ոչ թէ օրերով, այլ շաբաթներով և ամիս-
ներով. օրինակ Մահարայի հիւսիսից մինչև հարաւ ան-
ցնելը տևում է 130 օր: Այդ մշտնջենական հանդարտու-

Թիւնը և գերեզմանական լուծիւնը երբեմն միայն խանգար-
վում է սարսափելի, մահաբեր, կիզող և տոչորող ս ա մ ու մ
հողմերով: Անամպ երկինքը ծածկվում է սպիտակ շերտերով,
ինչպէս ահագին սարդի ուտացնով: Քամին բարձրանում է
նախ մեղմ, սուր փոխանցող հոսանքներով, ապա սկսվում է
կատարեալ մրրիկ: Թանձր փոշու ամպի միջով չեն կարա-
նում անցնել արևի ճառագայթները. տօթը սաստկանում է

և խեղդում. կարմրորակ — մթնոտած երկինքը դառնում է
կապարէ-գորշ: Տոչորող տապը հոսում է ամեն կողմից՝
մթնոլորտից, երկնքից, գետնից. ձիերը և ուղտերը դալկացած՝
թիկունքները դարձնում են չէպի աւազի փոթորիկը և մը-
նում են պինդ կպած գետնին: Սահարայի կիզող շունչը տա-
րածվում է ամեն կողմ — դէպի հարաւ, հիւսիս, արևելք և

արեւմուտք, որովհետեւ Սահարան մեծ է, իսկ ամեն մեծ ազդում է իրանից շատ հեռւոր տարածութեան վրայ. այդ մրրկի շունչը հասնում է մինչեւ Իտալիա, ուր նա կոչվում է ս ի բ ո կ կ ո, որ թմրեցնում է ոգին և թուլացնում է մարմինը. անցնում է սամուը Ալպեան սարերից և այն կողմը . . .

Բարեբախտաբար այդ այրող հոգմը երկարատեւ չէ. երեկոյեան դէմ դադարում է և այդ հրէշաւոր օրուան յաջորդում է գուարթ, զով և մեղմ, անսահման դեղեցիկ — զմայլելի գիշեր... Յոգնած ուղևորները հանգչում են վրանների շուրջը. այդ ժամանակ ճամբորդը շատ հեշտ

կարող է լսել մի չարագուշակ վշշոց. — օձերը, կարիճները և ուրիշ ահուելի թունաւոր անճոռնի մոգէսներն ու գազանները արդէն արթնացել են և դրանք են միայն որ կենդանութիւն են տալիս անապատի հրաշսլի գիշերներին . . . Բոյորովին ուրիշ սլատկեր են օաղլաները, ուր կայ ջուր, բուսականութիւն և գրաւիչ արմաւենու անտառներ, որոնք նմանութիւն են բերում բազմաթիւ սիւներին՝ սքանչելարհետ խոյակներով պսակաւորուած: Արմաւենու ճկուն բունը բարձրանում է ուղղազիծ վեր 10—12 սաժէն. դլուխը պճնուած

է ճոխ սաղարթով, փայլուն կանաչ փետրանման կտրուտուած երկար—մինչև 2 սափէն հասնող տերևներով: Արմաւենին ըսնում է աւազոտ տեղերում, ուր տիրում է տրօպիքական տօթ և դռնէ աղի ջրի թացութիւն: Մի ծառը տալիս է 50—75 պուլ արմաւ. տարեկան եգիպտոսից Աղէքսանդրիայի նաւահանգստով արտահանվում է միլիանի միլիոն ֆրանկի արմաւ: Արմաւենին մեծ հոգացողութիւն չի պահանջում. գլխաւորապէս պէտք է նայել որ նրա տակի հողը պէտք եղած աստիճանի խոնաւ լինի և մէկ էլ՝ պէտք է ժամանակին փոխել ծերացած ծառերը մատաղ տունկերով: Արմաւը քաղցր, սննդարար, անուշ համով միակ դերադաս կերակուրն է անապատաբնակների համար. նրա ջարդած ու փշրած կորիզները ընտանի անասունների լաւ ուտեստն է. արմաւի աւելցուկից բնիկները պատրաստում են մի տեսակ ալիւր, գինի և քացախ. չորացած արմաւը վաճառականութեան նըշանաւոր մթերքն է կաղմում: Հին հեթանոսներն արմաւենին նուիրել են «արեգակ աստծուն» և այժմ էլ նա միակ արժանաւորն է համարվում հովանաւորելու մահմեդականների մեծ մարգարէի շիրիմը:

ԱՄԲԻՐՈՍ

Ժ Ա Յ Ա

(Լերմոնտովից)

Իթխարի ժայռի կրճքի վրայ նստած՝

Գիշերում էր մի ոսկեգույն ամպիկ:

Վաղ առաւօտեան ուրախ, խաղալով

Նա դէպ՝ երկինքը սլացաւ մեղմիկ.

Բայց իւր թաց հետքը նա թողեց այնտեղ՝

Ծեր ժայռի խորշում: Վանդնած է տրտում

Ժայռը միայնակ և լուռ, մտախուհ

Նա անապատում արցունք է թափում . . .

Մ. Յ.

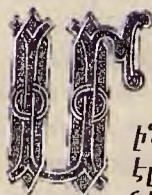

ԽԺՌՈՂՆԵՐ

VIII.

Ճ Ա Ն Ճ

ինչև այժմ խօսքներս այն խժռողների մասին էր, որոնք պատկանում են ողնաւոր կենդանիների շարքին, որոնց գործարանները մարմնի մէջ դասաւորուած են նոյն կարգով, ինչպէս և մեր մէջ:

Այժմ նայենք ուրիշ խժռողներին, որոնք անող կենդանիների շարքից են:

Դժուար է երեւակայել, թէ այդ փոքրիկ կենդանիներից քանի՞ քանիոն են բնակւում մեր տներում: Ի՞նչ աւելի դժուար է կազմել մի պարզ հասկացողութիւն այն վնասի մասին, որ նրանք մեզ են պատճառում: Գրանք են մարդկութեան տանջանքը, նրա վայրագ թշնամիները, որոնց առաջ մենք շատ անգամ բոլորովին անգոր ենք: Բովանդակ երկրագնտի փրայ չկայ մի այնպիսի քաղաք, գիւղ, ուր կարելի լինէր այդ թշնամիներից փախչել. և երևի երբեք չի լինիլ, այն պատճառով, որ նրանք շատ մանր են, երբեմն այն աստիճանի մանր, որ մեր աչքը չի տեսնում նրանց: Իսկ մանր թշնամու հետ կառնել աւելի դժուար է, քան մեծի հետ: Բացի դրանից մեր այդ թշնամիները բազմանում են զարհուրելի, միանգամայն աներևակայելի արագութիւնով: Հէնց այդպէս բազմանալու և այդ փոքրիկ հասակի մէջն է դրանց ամբողջ ոյժը, որի առաջ մարդու բոլոր ջանքերը ապարդիւն են:

Այդ փոքրիկ կենդանիների մէջ առաջին տեղն է բռնում տնային հասարակ ճանճը:

Հատ դժուար է հին ծանօթի մասին պատմել. և ո՞վ չէ ծանօթ ճանճին: Կրդտնուլի մի մարդ, որին ճանճը թողած լինի քնել, որին չարացրած չլինի, ճակատի զօրով սողալով դէմքի, ձեռքերի վրայ. մի մարդ, որ դունէ մի անգամ զոռւած չլինի լիշեւով, որ ճանճ է կուլ տուել: Ո՛չ, այդպիսի մարդ չկայ աշխարհումս, սկսած բւեռային երկրների բնակութիւններից մինչև հասարակածը:

— Բայց ասացէք խնդրեմ, դուք ճանճին լաւ էք ճանաչում: Երկմիտ եմ: Գուք գիտէք թէ ինչպէս են ձաղեր հանում ծտերը, ինչպէս են կրթում մկներն իրանց որդիներին. միայն ճանճի ձաղի մասին մենք ձեզ հետ, կարծեմ, ոչինչ չենք իմանում: Ո՞րտեղից են դուրս դալիս ճանճերը: Ինչից են փչանում: Այո՛, մեր կեանքում սրանք կարեւոր հարցեր են: Եթէ իմանանք այդ բաները, հաւատացած եղէք, ճանճերն էլ կը պակասեն: Յաւալի է, որ շատ քիչերն են ճանճի վրայ ուշ դարձնում: Նրանց միայն քշում են, նրանց վրայ միայն բարկանում են, և հաղարկից մի անգամ մի որ և է գիտնական ազատ ժամանակը միտք կանէ, թէ ի՞նչ է այս ճանճը, եկ քիչ պարապիր նրանով: Եւ ամեն անգամ այդ պարապմունքների հետեւանքը շլացուցիչ է: Մինչև այժմ շատ գիտնականներ ճանճով չեն զբաղուել. բայց ինչ որ նրանք հաստատել են, շատ կարելի է, ձեզ դարմացնէ. նրանք հաստատել են, որ ճանճը մարդու ամենաչար թշնամիներից մէկն է:

Երկթեւ միջատները, որոնց կարգին է պատկանում ճանճը, անող կենդանիների մէջ նոյնն են, ինչպէս թռչունները ողնաւորների մէջ: Նրանք բնակվում են ամբողջ երկրի վրայ, մի բւեռից սկսած մինչև միւսը: Ոչ բզեզը, ոչ թիթեռնիկը չեն հասնիլ նրանց թռչելու ոյժին և արագութեանը. ոչ բզեզը, ոչ թիթեռնիկը չեն կարող այնքան բարձր գնալ օդի մէջ: Այդ նրանից է, որ ճանճերը չորս թեւ չունին, այլ միայն երկուսը:

Ինչպէս համեմատել ճանճը թիթեռնիկի հետ: Թիթեռնիկի թռիչքը անհաստատ է, անկանոն. կարծես նա պատահաբար է թռչում դէպի այս կամ այն ծաղիկը: Իսկ ճանճը:— Նա նստում է մեր քիթի ծայրին. քշում ես, նա օդի մէջ մի շրջան է անում և էլի նստում միւլնոյն տեղը: Մի անգամ էլ քշում ես, նա էլի այդտեղ է ու

այդտեղ: Մի բան այնքան չի չարացնում, որքան այդ երեսպահութիւնը: Իսկապէս ճանճը մեզ չի վնասում նըստելով քթի վրայ. ամբողջ վնասը նրանում է, որ սողալով նա գլղւում է մեր կաշին: Տնային ճանճը զինուած է մի փափուկ ծծող կնճիթով, ուստի և չի կարող կծել մեր մարմինը ու որ և է ցաւ պատճառել: Այդ փափուկ կրնճիթն անկարող է հաւաքել իր մէջ կարծր բան: Ճանճը ոչ կրծել կարող է, ոչ կծել: Նրա կերակուրը բաղկացած է ալն ամենից, ինչ ուտում է մարդը: Գնելով կնճիթը մի որ և է բանի վրայ, ճանճը մի տեսակ հեղուկ է հանում, որի մէջ հալվում են կերակրի կարծր մասերը. յետոյ ծծում է այդ զանգուածը: Այս պատճառով ճանճի կերակուր կարելի է անուանել ամեն բան; ինչ կարող է հալուել կնճիթից դուրս ածած հեղուկի մէջ: Եւ դուք էլ շատ էք տեսել, որ ճանճն ամենից նախապատիւ է համարում շաքարը և միւս քաղցրեղէնները, ինչպէս հեշտ հալուող իրեղէններ. իսկ քաղցր բան չեղած ժամանակը զանազանութիւն չի դնում հացի, մսի, ունդերի մէջ. ամեն ինչ խփում է:

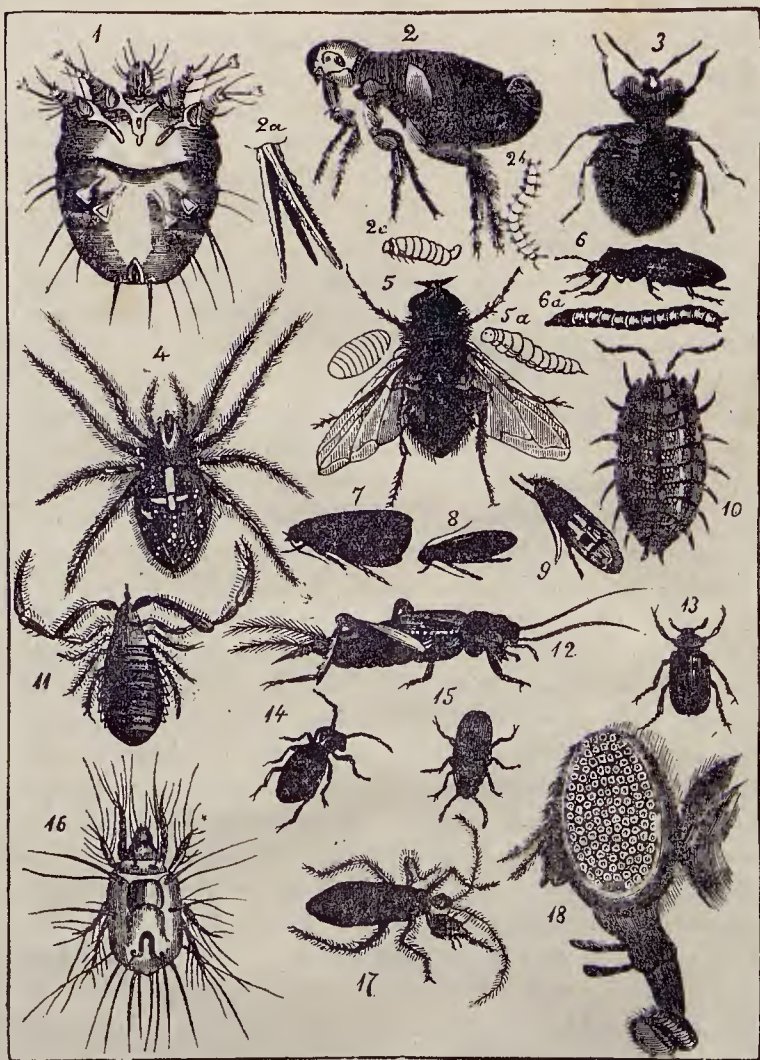
Ահա ճանճը նստել է ձեր ձեռքի վրայ: Մի քշէք, թողէք տեսէք ինչ է անում: Քայլ առ քայլ առաջանալով, ճանճը իր կնճիթով պտուտում է ձեռքի կաշիի բոլոր ծալքերը և ինչ որ կպած է կաշիին, թքոտ է անում: Եւ այդպէս անդադար առաջ կը գնայ խուզարկելով, մինչև գտնի մի շաքարալին բիծ և կսլչի նրան: Ինչո՞ւ չէիք լուանում ձեր ձեռքերը: Վայ ձեզ, եթէ մի ամառնային տաք օր դուք քնով էք անցել երես ու ձեռքներդ չլուանալով համեղ ճաշից յետոյ. ճանճերը կը պատեն ձեր բերանը: Դեռ էլ վատ կըլինի, եթէ քրնէք բերանաբաց. ճանճը համարձակ կըմտնէ ձեր բերանը, կըսկսէ քոր ածել ձեր լեզուն. դուք ոտամսիդ միմեանց վրայ կըդնէք և թէ յետոյ ինչ կըլինի—ինչ պատմեմ, ինքներդ էլ գիտէք:

Բայց ճանճի այդ բոլոր արարքները դարդակ բաներ են համեմատաբար այն թշուառութիւնների, որ նա ընդունակ է մեզ պատճառելու:

Երևակայեցէք, թէ գնացել էք ձեր հիւանդ ազգականին կամ ծանօթին այցելելու: Դուք գիտէք, որ ձեր

այցելութիւնն ուրախութիւն կը պատճառէ Հիւանդին. բայց ներս մտնելիս ձեզ զգուշացնում են, որ չգիպէք նրան, մօտ չգնաք: Նրա Հիւանդութիւնը վարակիչ է: Բայց մտածում էք դուք, մի քանի քայլ հեռու լինիմ և բարեկամս չի կարող ինձ վարակել: Դա ճիշդ է և հաստատութիւններն առերես են. նրանք, որ ձեզ խրատել էին զգուշ լինել, իսօ չեն վարակուել, թէև Հիւանդին պաշտօնապէս պահպանում: Խօսելիս դուք չնկատեցիք, որ Հիւանդից մի ճանձ թռաւ եկաւ դէպի ձեզ, նստեց ձեր ճակատին, նոյն իսկ այն տեղը, որտեղից դուք մի փոքրիկ ելունդ էք պոկել: Անճիթը գործի է գցած. ճանձը թարմ վերքի մէջ կերակուր է գտել, իսկ դրանից առաջ նա այդ իսկ կերպով լպտտել է Հիւանդի թարախալից վերքերը: Բախտաւոր էք, եթէ առողջ էք և այդ տեսակ Հիւանդութեան ենթարկուելու տրամադրութիւն չունիք, եթէ ոչ, հաւատացէք, դուք վարակուել էք:

Խօսեցաւ, ծագկի, ժանտախտի պէս Հիւանդութիւններով վարակուելու էութիւնը մինչև հիմա անյայտ է. բայց բժիշկները համոզուած են, որ բաւական է թարախի մի աննշան մասնիկ, որ բոլորովին առողջ մարդն էլ վարակուի: Ահա այստեղ է ճանձի ահադին դերը մեր կեանքի մէջ: Բայց դժբախտաբար, բժիշկները շատ քիչ են ուշք դարձնում դրա վրայ: Երբ երևում է որ և է սոսկալի վարակիչ Հիւանդութիւն, երբ մահուան երկիւղը կաշկանդում է մարդկանց, երբ Հիւանդութիւնը քաղաքից քաղաք, գիւղից գիւղ է տարածվում, այդ ժամանակ շինում են մաքրարաններ, ուր ծուխ են տալիս վարակուած տեղերից եկած մարդկանց, քամի են տալիս նրանց շորերն ու իրերը, ծակծակոտում ծուխ են տալիս՝ նամակներն անգամ. բայց ճանձը, որի համար մաքրարան չկայ, այդ ժամանակ մոռացվում է: Ազատ է արագաթուիչ ճանձը. նա մի տանից միւս տունն է թռչում, մի փողոցից միւսը, գիւղից գիւղ, և իր ոտների, իր կնճիթի վրայ անարգել տարածում է Հիւանդութիւնը: Բժիշկները վաղուց արդէն ճանաչում են մի տեսակ ճանձ, որ սրբիւրեան խոց է պատուաստում՝ վարակելով մարդկանց: Այս հանգամանքն էլ չի հարկադրում բժիշկներին ուշադրութիւն դարձնել ճանձերի վրայ: Եւ դա շատ ձեռնտու է ճանձին: Որքան քիչ

Պատկեր 1) Քոստոս, մեծացրած 80 անգամ. 2) Լուռ, սաստիկ մեծացրած. 2ա) Լուռի խայթ, 2բ) Լուռի որդիկ, 2գ) Լուռի բոժոժ. 3) Մլիկ կամ փայտոջիլ, մեծացրած. 4) Խաչակիր տարդ. 5) Ճանճ-բզզան, մեծացրած 2 անգամ. 6) Նրա որդիկ, ձախ կողմից նրա բոժոժը. 7) Ալրի բզեզ ու նրա որդիկ, 6ա) Ալրի որդ. 8) Ալրի ցեց. 9) Սովորական ցեց. 10) Նեպուկ, մեծացրած $1\frac{1}{2}$ անգամ. 11) Գրքի կարիճ, մեծացրած 6 անգամ. 12) Ծղրիղ. 13) Կաշիկեր. 14) Սուռ-սատկած. 15) Ժամագործ, մեծ. 3 անգ. 16) Պանրի որդ, շատ մեծացրած. 17) Մլիակեր, փայտոջիլներին ոչնչացնող. 18) Ճանճի դուրս, շատ մեծ.:

են նրա վրայ ուշադրութիւն դարձնում, այնքան նա լաւ է ապրում: Տեսնենք այժմ թէ ինչպէս է ապրում նա:

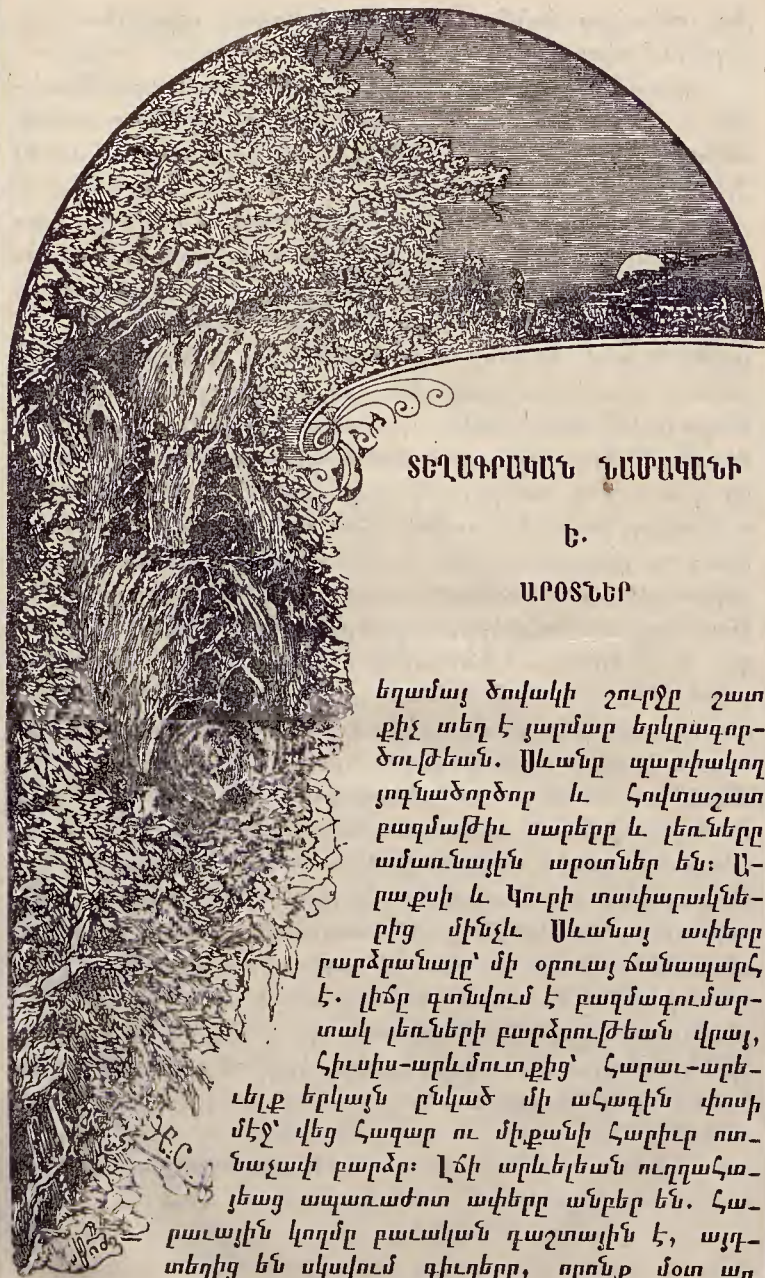
Չմեռը ճանճն անհետանում է: Յրտեքը սկսուելուն պէս, սեպտեմբերին, ճանճերն օրէցօր քչանում են: Համարեա ամենքը կոտորվում են: Ամեն օր վերիլի հետ սենեակներից դուրս են աւելում շատ սատկած ճանճեր. բայց մի քանիսները, մանաւանդ ջահիլ ճանճերը, թաքնվում են պատերի և կարասիքի ճեղքերում, կամ միջին անկիւններում և խոր քնով են անցնում: Քիչ չէ պատահում, որ ձմեռուայ մէջ տեղը յանկարծ ճանճ է երևում: Արեգակի փալլուն ճառագայթը ընկել է մի որ և է ճեղքի մէջ և պատահաբար լուսաւորել է քնած ճանճին, տաքացրել է, և նա թռչում է սենեակներում: Ահա մի պարզ ապացոյց, որ բոլոր ճանճերը չեն սատկում և որ մի քանիսները ձմեռը քնում են: Գալիս է ապրիլը, օգը տաքանում է, արեգակի այրող ճառագայթները զարթնեցնում են քնածներին. նրանք թռչում են, մի բան են ուտում և սկսում են ձու ածել: Այդ ձուանները շատ մանր են, երկայնաձև, սպիտակ. համարեա աչքի անտեսանելի: Ամեն մի էգ ճանճ մինչև 80 հատ ձու է ածում: Ոչ մի տեսակ բոյն չի շինվում. ձուանները դնվում են այնտեղ, ուր ապագայ կենդանիները կարող են յարմար ապրել: Ամենից շատ ճանճը ձուանները տեղաւորում է տախտակամածի ճեղքերում, աղբի և կեղտոտութիւնների մէջ, և առհասարակ այնպիսի տեղեր, ուր կան շատ փտող նիւթեր: 24 ժամից յետոյ ձուաններից դուրս են գալիս մանր սպիտակ ճիճուներ, որոնց յետին ծայրը հաստ է, բութ, իսկ առաջինը սուր է և ունի մի սև կեռ բան: Դա ծառայում է ճիճուին ուտելու և տեղափոխուելու համար: Մի քանի բոպէից յետոյ ճիճուն դէն է գցում իր կաշին և շտապով խրվում է աղբի մէջ, ուր կերակուր է որոնում: Նա զարմանալի շուտ է մեծանում և երկու օրից յետոյ երկու հարիւր անգամ ծանր է, քան ձուից դուրս գալու լոպէին, իսկ մի տասն օրում կատարեալ հասակ է առնում: Այդ ժամանակ նա յարմար տեղ է որոնում, որ բոժոժ դառնայ: Ճիճուի կաշին պոկ է գալիս մարմնից, ընդունում է մութ շաղանակի գոյն և բոժոժ է դառնում: Իսկ մի 12 օրից յետոյ այդ բոժոժից դուրս է գա-

լիս չափահաս ճանճը, որ մի կամ երկու օրից յետոյ իր հերթում սկսում է ձու ածել:

Յայտնի գիտնական Կելլէրը, որ երկար ուսումնասիրել է ճանճերին, հաշուել իմացել է, որ մի հատ ճանճի սերունդը ամառուայ ընթացքում կարող է հասնել 2,080,320 ահագին թուին:

Հիմք չկայ կասկածելու թէ Կելլէրը ուղիղ չի հաշուել: Բայց և որքան շատ լինի ճանճերի քանակութիւնը, անկարելի է հաւատալ, թէ մի ճանճի սերունդը իսկ որ երկու միլիոնի է կարողացել հասնել: Բնութեան մէջ գոյութիւն ունի մի անփոփոխ օրէնք. մի կենդանի որքան շատ է ծնում, այնքան էլ շատ են կոտորվում՝ նրա թէ փոքր և թէ մեծ ձագերը զանազան թշնամիներից: Ճանճի ածած ձուաների ոտրոտիւնի քանակութեան մեծ մասը փչանում է խոնաւութիւնից, ցրտից և այլն: Մնացածներից դուրս են գալիս ճիճուներ, բայց դրանց մեծ մասն էլ վաղաժամանակ փչանում է: Իսկ չափահաս ճանճերը միթէ քիչ թշնամի ունին. սարգերը, զանազան միջատները, թռչունները, գորտերը, վերջապէս ինքը մարդը միշտ կոտորում են, այնպէս որ վերջ ի վերջոյ ճանճի բազմութիւն սերունդն ամառուայ ընթացքում ոչնչանում է և զարնանը մեր սենեակներում այնքան ճանճ է երևում, որքան և կար անցեալ դարնանը: Ուրեմն կասէք դուք, ճանճի զարմանալի բազմածնութիւնը մի առանձին բան չի ներկայացնում. որքան և ծնուեն, էլի առանց մեզ էլ պիտի կոտորուեն աշնան վերջին: Դա շատ ճշմարիտ է: Բայց դենք թէ հանգամանքները ճանճի համար շատ յարմար են և թէ մի քանի տասնեակ ճանճեր զարնան սկզբում կենդանի են մնացել. այդ դէպքում ձեր ամբողջ ամառը ոչինչ է. ճանճի խմբերը արագ կը թափուին ձեր բնակարանները, չեն թոյլ տալ որ քնէք, ուտէք: Բայց էլ ինչ երկարացնել, դուք ինքներդ էլ գիտէք, թէ ինչ բան է ճանճերով լցուած տունը:

Ա. ԲԱՐԱՍԱՆԵԱՆՑ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Ե.

ԱՐՕՏՆԵՐ

եղամայ ծովակի շուրջը շատ քիչ տեղ է յարմար երկրագործութեան. Սևանը պարփակող յոգնածործոր և հովտաշատ բազմաթիւ սարերը և լեռները ամառնային արօտներ են: Արաքսի և Կուրի տափարակներէց մինչև Սևանայ ափերը բարձրանալը՝ մի օրուայ ճանապարհ է. լինձը գտնվում է բազմագումարտակ լեռների բարձրութեան վրայ, հիւսիս-արևմուտքից՝ հարաւ-արեւելք երկայն ընկած մի ահագին փոսի մէջ՝ վեց հազար ու միքանի հարիւր ոտնաչափ բարձր: Լճի արևելեան ուղղահանգիստաց ապառաժոտ ափերը անբեր են. հարաւային կողմը բաւական դաշտային է, այդ տեղից են սկսվում գելդերը, որոնք մօտ առ

մօտ շարունակվում են մինչև հիւսիսային ափերը. այդ հողագործութեան յարմար շերտը՝ որ պատում է լիճը երեք կողմից՝ ունի լայնութիւն 5—15 վերստ. Սեանայ երկարութիւնն է վաթսուն վերստ, ամենալայն տեղը երեսուն վերստ: Լճի մէջ թափվում են չորս կողմի սարերից շատ առուակներ, որոնց նշանաւորներից մինն է Աղիաման կամ Այրի գետակը. ծովակի ջուրը քաղցրահամ է և միշտ պարզ. նրանից հնուց հանած է մի առու, որ գնում է թափվում Հրազդան կամ Զանգի գետը: Սեանայ արևելեան և հարաւային ափերն ուղագիծ են. իսկ արևմտեան հիւսիսային եզրերը կտրտուած են և կաղմում են բազմաթիւ նազելի մանրանկար ծոցեր և հրբուռանդաններ: Լճի մէջ հիւսիսային կողմում կայ մի փոքրիկ կղզի, որի վրայ կան մի քանի հին վանքեր. այդտեղ ապրում են մօտ երեսուն վարդապետներ:

Հայկազեան Գեղամ իշխանը չորս հազար տարի առաջ տէր դառնալով այս ծովակը շրջապատող նահանգին, սկիզբը դրաւ այդտեղի Հայ ազգաբնակութեան, որը ծագւեցաւ շատ և հարստացաւ քաղաքներով ու շատ աւաններով. երկու հարիւր տարի առաջ թրքերն իրանց աւերիչ արշաւանքների միջոցին՝ երբ նոր տեղեր էին փնտռում իրանց ապրուստի համար՝ իսպառ ջարդեցին այս նահանգի Հայերին, քանդեցին քաղաքներ ու աւանները, և նրանց աւերակների վրայ հաստաստեցին իրանց բնակութիւնը մինչև այսօր: Սակայն այս դարու սկզբում, այդ գիւղերից շատերը կրկին Հայացան. երբ այդ կողմերից տեղի տուաւ Պարսից իշխանութիւնը և տարածուեց Ռուսաց տիրապետութիւնը. այն ժամանակ յիշեալ գիւղերի շատերից թուրք բնակիչները գաղթեցին Պարսկաստան. թափուր մնացած՝ երբեմն հայկական գիւղերը՝ կրկին վերաբնակուեցան Հայերով, որոնք եկան Տաճկաստանից, այստեղ անդորրութիւն և հանգիստ գտնելու՝ նեղուած և ծիւրուած օսմանցիների կեղեքումներից: Այդ կրկին Հայացած գիւղերն են՝ օրինակ. Փաշա-քեանդ, Օրդակլու, Նոր-Բայազէդ, Ղուլ-ալի, Բաշ-քեանդ, Թաղա-քեանդ, Հաթամ-խան, Վալի-աղալու (հնումը Չորագեղ), Դեօլ, Վերին և Ներքին Աղիաման, Վերին և Ներքին Ղարանլուխ, Ալիդուխ, Քեօլանի-Ղուլան, Զօլա-խաչ, Կոխ-Բու-

լախ, Զաղալու, Բասար-քեչար և այլ շատերը. դրանց հին անունները յայտնի չեն: Նոր եկուոր հայերը զտան իրանց ազգակից պապերի աշխարհը տակն ու վրայ արած, եկեղեցիները կործանած և նրանց գերեզմանները պղծած: Իսկ այն հին հայկական գիւղերը, որոնք մինչև հիմա թրքաբնակ են մնացած՝ օրինակի համար են. Հաջի-Մուխան, Ղզըլ-խարաբա, Այրի-վանք, Ղզըլ-վանք, Թաշ-քեանդ, Սարի-Եսկուր, Չիշ-կաեայ, Զօդ, Մադրայ, Ալու-չալու, Զօրժայ և այլն: Այդ բոլոր թրքաբնակ գիւղերում մնում են կիսականգուն Հայոց հօյակապ տաճարները և գերեզմանատներն ու անթիւ խաչքարերը: Ղզըլ-Վանք գիւղի եկեղեցին, որ է հին դարերում հռչակաւոր Մադի-նեաց վանքը, ձեռք է բերել մի վարդապետ՝ բաւական նորոգել է և ահա ութ տարի է պահպանում է, միայնակ ապրելով թուրքերի մէջ. իսկ Զօդ գիւղի զարմանաշէն եկեղեցին պահպանում է մի թուրք՝ քեյբալայի՝ վարձատրութիւն հաւաքելով Հայ ուխտաւորներից և ճանապարհորդներից. նա մտադիր է դիմելու Ս. Իջմիածին, որ իրան ռոճիկ նշանակեն, որ պահպանում է մի հայկական հնութիւն և մի քրիստոնէական տաճար: Թրքաբնակ Այրի-Վանք գիւղում կան երկու գեղեցիկ եկեղեցիներ՝ կառուցած մի երկար հրուանդանի ծայրին, որոնց պատերին են բաղխվում լճակի վճիտ ալիքները. նրանք շատ չնչին վնաս են կրած ժամանակների ընթացքում և իրանց ծովահայեաց գիրքով մի գմայելի պատկեր են կազմում: Զատ երկար կրլիներ, եթէ մէկ-մէկ լիշէի թրքերի գիւղերում գտնուած հայկական հնութիւնները, Ազատ քաղաքի մրնացօրդները, կարվանսարանները և այլն և այլն: Վերը լիշած Հայ և թուրք գիւղերում կան նոյնպէս մեծ գերեզմանատներ, որոնց միքանիսի մէջ կան առանձին դամբարաններ. տասպանաքարերը զեղաքանդակ խաչքարեր են, մեծ արաստոյ վէմերի վրայ կանգնեցրած. դրանց թիւը ամբողջ գաւառում հասնում է միքանի հազարների, չհաշուած այն՝ որ դարերով դրանց՝ թուրքերը գործ են ածել և շարունակում են բանացնել իրանց տների շինութեան համար: Խաչքարերը գտնվում են սահմանագլուխներում, բարձր սարերի վրայ, ճանապարհների երկարութիւնով զանազան կէտերում և այլն: Այդ անթիւ

խաչքարերից ամենանշանաւորն է Զօլա-խաչ (մեծ կամ երկար խաչ) գիւղի հռչակաւոր հսկայ խաչքարը, որը միապագայ վէմ է երկու սաժէն բարձրութիւնով, մի սաժէն լայնութիւնով, արշինուկէս հաստութիւնով, ամբողջապէս զարդարուած քանդակներով և արձանացած նոյնպէս միապագայ վիթխարի պատուանդանի վրայ: Այդ խաչքարիցն է և գիւղը ստացել իր անունը: Առաւել ուշադրութիւն են գրաւում խաչքարերից աւելի հնագոյն քառաձև տապանաքարերը, որոնց վրայ չկայ ոչ խաչի նշան, ոչ գիր. այլ քանդակուած են զանազան պատկերներ, որոնք ներկայացնում են այն ժամանակուայ հայերի կեանքը. օրինակ այդ պատկերների վրայ տղամարդիկ կրքում են սաղաւարտներ բաշով, նետ և աղեղ, վահան, նիղակ. այդտեղ դուրս են բերուած զանազան հանդէսներ, ընտանեկան պատկերներ, անօթներ, գործիքներ, շինութիւնների ձևեր, ալլեգորական պատկերներ և այլն և այլն. այդտեղ դուրս բերած կանանց գլխի զարդերը մի տարօրինակ տարազի են: Այդ քանդակները իհարկէ կոպիտ ձևով են փորագրած, բայց պատահում են և բաւական գեղեցիկ ճաշակաւորները. օրինակ ես տեսայ Մագինեաց Վանքի դռան ճակատին՝ ներսի կողմից՝ մի մեծ քարի վրայ մի կատաղաբար վազող ձիու պատկեր, որը այնքան ճարտարագեղ քանդակ էր, որ կարելի էր մտածել թէ հին Ատտիկէի Աթէնքից էր գողցուած այդտեղ դրած: Եթէ ամբողջ դաւառում գտնուած այդ անթիւ տապանաքարերի վրայի պատկերներից գոնէ մի երկու հազարը զանազան տեսակի ուսումնասիրուէին և օրինակները հանուէին՝ կարելի էր մօտաւորապէս շատ հին դարերի հայերի կեանքը իմանալ: Միքանի գերեզմանոցներում կան քարէ ձիարձաններ բնական մեծութիւնով միակտոր, որոնցից երկուսը կան կանգուն մինչև հիմա. մէկը Այրի (Այրիջա) գետի ափին, Աբդուլ-Հասարի ստորոտում, միւսը Զաղալու գիւղի մօտ մի բլուրի վրայ: Աբդուլ-Հասարը մի հրաբխային գմբեթաձև սար է 9300 ոտնաչափ բարձրութիւնով Սեանի հարաւային կողմը. դրա գագաթի վրայ կայ մի մեծ փոս, որ է հանգած հրաբխի բերանը. այդ փոսի մէջ գոյացել է այժմ մի գեղեցիկ լճակ՝ կանաչ ափերով, որոնց վրայ կան միքանի շերիմներ. դը-

րանցից մէկը գետնավոր է և խորանայարկ, ուր ուխտի են բարձրանում անասնապահ ժողովուրդները, ոչխարի հիւանդութեան ժամանակ: Այդ լեռան դէմուդէմ Դիտ-Վանք սարի գլխին նոյնպէս կան շիրիմներ և աւերակներ, որոնց ես միայն գիտակով նայեցի, այն օրը ցուրտ լինելու պատճառով՝ երկիւղալի էր բարձրանալ:

Աղ-դաղի մօտի բարձրութիւններում՝ մի սուր սարաւանդի կողի վրայ կանգնած կան երկու բնական մեծութիւնով մարդու քարէ արձաններ, որոնք երևում է՝ կռպաշտութեան դարերում այդտեղի արօտների շահապետ — պաշտպաններն են եղած: Դրանցից քիչ հեռու Աղ-դաղի վհաշատ կատարների մօտ՝ մի հին անշուք գերեզմանոցում կան երկու ահագին գլանաձև գերանների նման երկար ընկած՝ անշուշտ գերեզմանաքարեր՝ 5 արշին երկարութիւնով, որոնց վրան կան զանազան նշանագրեր. այդ հսկայ վէմարձաններից մինը՝ մի քուրդ աղա կանդնեցրել է իր վրանի մօտ. նրա տակին ձգում է մի փոքրիկ դորդ և այնտեղ «նամազ» — աղօթք է անում:

Արդ, Սևանի շրջապատն է միայն կազմում գրեթէ ամբողջ Նոր-Ֆայադէղի գաւառը, որի տարածութեան ամենամեծ մասը, այն է հարիւր քսան հազար օրավարը (դեսետին) է ամառնային արօտներ, որից օգտվում են ոչ միայն տեղային բնակիչները, որոնց գլխաւոր պարապմունքն է խաշնարածութիւն և տաւարաբուծութիւն, այլև Երևանի, Փանձակի՝ մասամբ Թիֆլիզի և Բագուայ նահանգների անասնապահները: Այդ մեծաքանակ արօտներն իրանց խոտի պատուականութիւնով և ջրառատութիւնով առաջին տեղն են գրաւում Կովկասեան արօտատեղերում, ուստի և կառավարութիւնը ամենից շուտ իր ուշադրութիւնը դարձրեց դրանց վրայ՝ չափելու, ուսումնասիրելու և կարգի բերելու համար: Ամառնային և ձմեռնային արօտների տարածութիւնն է ամբողջ Կովկասում չորս ու կէս միլիոն օրավար (դեսետին):

Ն. ՏԵՐ-ԱՒԵՏԻՔԵԱՆՑ

ՀԵՏԱՔՐՔԻՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Լուսնի ազդեցութիւնը եղանակէ վրայ: Վեննայում ուսումնական Բաղօլի-Փալը կարգայ իր ղեկըցումը այդ մասին եւ որ իր տեսութիւնը ճշմարտ է՝ ապացոյց կարող է լինել իր կատարուած նախագուշակութիւնները այն փոթորիկների մասին՝ որ տեղի ունեցան 1877-ի փետրուարի 26-ին եւ 1883 մարտի 9-ին. լուսինը, որ ներգործում է ովկիանոսների մակընթացութեանը եւ տեղատուութեանը, զարմանալի չէ ամենեւին՝ որ ազդէ եւ մթնոլորտի վրայ, որ աւելի թեթեւ է եւ հեշտեւ շարժողութեան ենթարկուող: Փալը նախագուշակում է մեծ փոթորիկներ եկող տարուայ փետրուարի 6-8 եւ 20-ին, իսկ 6400 թուին երկրորդ ջրհեղեղ: . . .

Արհեստական անձրեւ, Աւստրալիայում մի միջոց են զրտել, որով կարողանում են արհեստական անձրեւ առաջ բերել երաշտ ժամանակ: Ցայտնի է որ երկար եւ անընդհատ թնդանոթածղութիւնից զգալի փոփոխութիւն է առաջ գալիս մթնոլորտի վերեւի շերտերում, այն է՝ կարճ միջոցում երկինքն անպակալում է եւ սկսում է անձրեւել: հետեւապէս՝ անձրեւ բերելու համար, թռնկող նիւթերի միջոցով պէտք է շարժողութիւն եւ փոփոխութիւն առաջացնել մթնոլորտի վերին մասերում: Այդ միջոցը այս է, օդապարիկի օգնութիւնով բարձրացնելով է քիչ կամ շատ քանակութիւնով դինամիտ. օդապարիկը որոշեալ տեղը հասնելուց յետոյ դինամիտը բռնկում է, օդի մէջ շարժողութիւն առաջացնում

եւ ջրային գոլորշիները խտանալով՝ սկսում է անձրեւ գալ: Այդ նպատակով արած փորձերը՝ հաւատարմութեամբ են որ զոհացուցիչ հետեւանք է ունեցել:

Գարեջուր առուղ ծառեր: Գրէյցում Լիւդվիգ ուսուցչապետը հետաքրքիր տեղեկութիւններ է գրել եւ ծառերի մասին, որոնք իրանց բնակիչներին ու յաճախորդներին — միջատներին իսկական զարեջրով են մեծարում: Կաղնի, կաղամախի, եղեւնի եւ ուրիշ շատ ծառերի հիւթը յաճախակի ալքոօլի խմորման են ենթարկվում եւ փրփուր դառնում, որը գարեջրի հոտ ունի. հիւթի խմորումը զըխաւորապէս փոքրիկ սունկերից է առաջանում, որոնցից շատ կան նրա մէջ եւ որոնք — այդ փոքրիկ սունկերը — ընդունակ են նաեւ խմորումն առաջացնելու նոյնիսկ ուրիշ շատ հեղուկների մէջ: Լիւդվիգ ուսուցչապետը այդ փոքրիկ սունկերին՝ ի պատիւ նշանաւոր սունկագէտ Մազնուս ուսուցչապետի, անուանում է «Endomyces Magnusii»: Այդ ասած փրփուրի մէջ բայի փոքրիկ սունկերից, կան էլի, այսպէս ասած, թթխմորի ձուկներ: Գարեջուր տուղ ծառերը միջատների անհամար բազմութիւն են զրաւում դէպի իրանց, որոնք սիրում են ծառերի փրփուրի հիւթը խմել: Ուսուցչապետ Լիւդվիգը հետազօտելով այդ բանը՝ հաստատում է, որ այդ հիւթը ընդունելուց յետոյ, միջատները կատարելապէս իսկական հարբածի նշաններ են ցոյց տալիս:

ՅԱՐԴԻ ՏՈՒՆ

Ֆիլադելֆիայում այժմ շինուած է մի գեղեցիկ յարդէ տուն. այդ տունը նշանակուած է Լոնդոնում լինելիք ապագայ աշխարհահանդէսի համար: Տունը շինուած է շատ գեղեցիկ ճարտարապետական ճաշակով, և ձեռով նրմանվում է ամերիկական սովորական տներին, երկու ու կէս յարկով. տան բոլոր մասերը բացառապէս յարդից են. սիւները, գերանները, յատակը, կտուրը և բոլոր զարդարանքները նոյնպէս յարդից են: Ներսի կողմից այդ միւկնոյն նիւթն այնպէս է սարքած, որ նմանվում է ընկուզի, սև, և կաղնի փայտերի, այնպէս որ ներսը սքանչելի գեղեցկութիւն ունի: Այդ տարօրինակ շքեղ շինութիւնը նշանակուած է իբրև ներկայացուցիչ Ֆիլադելֆիայի առևտրական, գրամական և արդիւնաբերական շահերի և նրա մէջ պիտի գտնուին շատ հաստատութիւնների լուսանկար սլատիւերները, ինչպիսիք են — բանկեր, գրամական հաստատութիւններ, լրագրական տպարաններ, բօրսա, ուսումնարաններ, գործարաններ և հիւրանոցներ: Նոյն տան միւս յարկում պէտք է գետնգլուին աշխարհահանդէսի գլխաւոր գրասենեակը (բիւրօ) և ընթերցարանը, որի մէջ պիտի գտնուին Ֆիլադելֆիայում լոյս տեսնող բոլոր սլարբերական հրատարակութիւնները:

Առաջ. Ս. Գ.

42) Կոշտ ու կոպիտ, բիրտ, անուպայ
Մի վայրագ է, նմանը չկայ,
Որ թէ ձեռ տաս, այնպէս հարայ
Կրտայ, կարծես ամպ կըգլուայ:
Բայց և հէնց հեշտ նա կակղում է
Եւ ամօթից կարմրում է
Ու ձայնն այնպէս կտրում, լռում,—
Այնպէս փոխում իւր բնութիւն,
Որ թէ հազար զլխին խփես,
Չի էլ ասիլ ինչի կըզարկես.
Այնպէս հնազանդ. քեզ կըլէնայ,
Որ ինչ ուզես նա կըդառնայ,
Ուր որ գնաս հետդ կըզայ,
Քամուց արագ էլ վագ կըտայ,
Քեզ էլ ուսը կառնի—կերթայ.
Ամեն բանդ սիրով կանի,
Տուն ու տեղդ էլ կըսլահի,
Առանց ռոճկի քեզ կըծառայի,
Ոչ շոր, ոչ հաց, ոչ ջուր կուզի:

43) Հէքեաթ հէքեաթ,
Բերանը բաց տոպրակ.
Մի քթանի, մի կապանի,
Քառասուն աչքանի:

Ր Ե Բ Ո Ւ Ս

Նախընթաց №-ի մէջ եղած հանելուկների բացատրութիւնը. 39)
Սոխակ, սոխ, ոխ, խակ. 40) օղ. 41) որդ, որթ, խորթ:

Խմբագիր-Հրատարակիչ՝ ՏԻԳՐԱՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ: